CỐNG HIẾN CỦA KHẢO CỔ HỌC TRONG NGHIÊN CỨU LỊCH SỬ VIỆT NAM

PHAN HUY LÊ*

Khảo cổ học cũng như một số ngành khoa học mang tính cận đại ra đời ở Việt Nam trong thời kỳ thống trị của chủ nghĩa thực dân Pháp, khởi đầu từ Đoàn khảo cổ học Đông Dương thành lập năm 1898 rồi năm 1900 đổi tên là Học viện Viễn đông Bác cổ Pháp (Ecole française d' Extrême-Orient, EFEO). Các nhà khảo cổ học Pháp và phương Tây đã chiếu rọi những ánh sáng khoa học vào thời kỳ huyền thoại và truyền thuyết bằng những phát hiện khảo cổ học về thời đại đồ Đá và đồ Đồng mà tiêu biểu là văn hoá Hoà Bình, Bắc Sơn, Bàu Tró, Đa Bút, Đông Sơn, Sa Huỳnh. Một số di tích lịch sử văn hoá thời Cổ đại và Trung đại cũng được lập hồ sơ khoa học và những bảo tàng đầu tiên cũng được thành lập. Khảo cổ học ngay sau khi ra đời đã có những đóng góp cho nghiên cứu lịch sử Việt Nam, bổ sung thêm một nguồn sử liệu mới là các di tích, di vật, các tư liệu vật thật cho sử học, nâng cao tính khoa học của nhận thức lịch sử. Tuy nhiên cho đến khi quân Pháp rút khỏi Việt Nam, họ không đào tạo và để lại một nhà khảo cổ học người Việt Nam nào.

Từ những năm 60 của thế kỷ XX, nền khảo cổ học Việt Nam mới được gây dựng lại với sự ra đời của Bộ môn khảo cổ học thuộc Khoa sử trường Đại học Tổng hợp Hà Nội (nay là Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn), Đội khảo cổ học thuộc Viện Bảo tàng lịch sử và Viện Khảo cổ học thuộc Uỷ ban Khoa học Xã hội Việt Nam (nay là Viện Khoa học Xã hội Việt Nam) mà dần dần Viện Khảo cổ học trở thành trung tâm khảo cổ học lớn nhất của cả nước. Nền khảo cổ học hiện đại Việt Nam có kế thừa những thành tựu của nền khảo cổ học thời Pháp thuộc, nhưng hoàn toàn phải tự mình xây dựng về tổ chức cũng như cán bộ. Trong gần nửa thế kỷ qua, khảo cổ học Việt Nam đã trưởng thành nhanh chóng và đạt nhiều thành tựu to lớn về nhiều mặt. Ở đây tôi chỉ nói về những cống hiến của khảo cổ học trong nghiên cứu lịch sử Việt Nam.

Thời Tiền sử hầu như là lĩnh vực của khảo cổ học, sử học phải dựa trên những kết quả phát hiện và nghiên cứu của khảo cổ học để đưa ra bức tranh về sự phát triển của xã hội nguyên thuỷ. Trên lãnh thổ Việt Nam hiện nay, các nhà khảo cổ học đã tìm thấy những di tích của thời Đá cũ và những hoá thạch người Homo-erectus cách ngày này khoảng trên dưới 50 vạn năm. Đó là chứng tích khởi đầu cuộc sống con người trên đất nước ta và cùng với những phát hiện khảo cổ học và cổ nhân học ở Đông Nam Á,

* GS. Chủ tịch hội Khoa học Lịch sử Việt Nam

Đông Á cho thấy Việt Nam nằm trong khu vực xuất hiện khá sớm của con người. Tiếp theo sau đó, qua văn hoá Hòa Bình, Bắc Sơn đến giai đoạn Hậu kỳ Đá mới mà các di tích tìm thấy trên hầu khắp lãnh thổ Việt Nam từ đồng bằng đến miền núi rừng, từ ven biển, hải đảo đến Tây Nguyên, từ Bắc chí Nam, phản ánh những bước tiến của văn hoá Tiền sử và sự lan toả của cư dân nguyên thuỷ. Chính trong thời kỳ này nông nghiệp lúa nước đã xuất hiện và phát triển, giữ vai trò nguồn sống chủ yếu của con người. Những thành tựu của khảo cổ học Việt Nam đã cho phép dựng lên một bức tranh khá phong phú về diễn tiến của các nền văn hoá Tiền sử và cuộc sống của các lớp cư dân nguyên thuỷ trên toàn bộ lãnh thổ Việt Nam.

Sang thời đại Kim khí, từ thời đại đồ Đồng đến Sơ kỳ thời đại đồ Sắt, khảo cổ học đã cung cấp những cư liệu khoa học về sự xuất hiện những trung tâm văn hoá - văn minh và sự hình thành những nhà nước đầu tiên trên lãnh thổ Việt Nam. Đó là văn hoá Đông Sơn và sự hình thành nhà nước Văn Lang - Âu Lạc, văn hoá Sa Huỳnh - Champa và sự hình thành nhà nước Champa, văn hoá Óc Eo và sự hình thành nhà nước Phù Nam. Đây là một cống hiến vô cùng quan trọng của khảo cổ học trong nhận thức về lịch sử Cổ đại và tính đa tuyến của lịch sử Việt Nam. Trước đây phổ biến một quan niệm cho rằng lịch sử Cổ đại Việt Nam, sau thời Tiền sử là thời kỳ dựng nước với sự ra đời của nước Văn Lang - Âu Lạc và dòng lịch sử đó được tiếp tục với lịch sử của Đại Cồ Việt - Đại Việt. Như thế lịch sử miền Nam Trung Bộ và Nam Bộ vô hình chung đã bị gạt ra khỏi lịch sử Việt Nam trong một thời gian dài từ sau thời Tiền sử cho đến khi các nhóm di dân người Việt vào khai phá và chính quyền chúa Nguyễn ở Đàng Trong tổ chức kinh dinh vùng đất này. Lịch sử Việt Nam cần được nhận thức là lịch sử của các cộng đồng cư dân, các nhóm tộc người đã từng sinh sống trên lãnh thổ Việt Nam hiện nay. Từ nguyên lý cơ bản đó, lịch sử Cổ đại Việt Nam bao gồm dòng lịch sử Đông Sơn - Văn Lang, Âu Lạc ở miền Bắc và cả dòng Sa Huỳnh - Champa ở miền Trung, dòng Óc Eo - Phù Nam ở phía Nam, trong đó dòng Đông Sơn - Văn Lang, Âu Lạc giữ vai trò chủ lưu. Nhưng nguyên lý đó chỉ có thể thực hiện được trên kết quả nghiên cứu của khảo cổ học khi phát hiện ra những di tích văn hoá thời Sơ sử trên lãnh thổ của đất nước.

Từ khi có chữ viết, vai trò tư liệu chữ viết càng ngày càng quan trọng nhưng sử học hiện đại quan niệm sử liệu luôn luôn bao gồm mọi nguồn thông tin liên quan đến đối tượng nhận thức, trong đó sử liệu vật thật do khảo cổ học cung cấp vẫn là một nguồn sử liệu cần khai thác. Hơn nữa tư liệu chữ viết của nước ta lại xuất hiện tương đối muộn, trước thời Lý, Trần chỉ còn lại một ít minh văn trên bia đá và trên chuông ở nước ta cùng với những tư liệu liên quan trong thư tịch cổ của Trung Quốc. Khảo cổ học Lịch sử đã đóng góp cho sử học nhiều tư liệu quý giá qua hàng loạt kết quả điều tra, khai quật khảo cổ học về các thành luỹ, mộ táng, đô thị, bến cảng, lò gốm..., qua những phát hiện về bi ký, gốm sứ, tiền tệ, vũ khí... Tư liệu khảo cổ học đã bổ sung nhiều mảng thiếu sót, đính

chính nhiều điểm sai lạc của tư liệu chữ viết và giúp sử học nhận thức lịch sử một cách khách quan, toàn diện hơn. Đặc biệt các phát hiện khảo cổ học đã cho phép sử học nhìn nhận và phục dựng diện mạo văn hoá của các thời kỳ lịch sử qua các di tích kiến trúc, các di vật còn được bảo tồn trên mặt đất hay trong lòng đất. Riêng đồ gốm sứ phát hiện trong mấy thập kỷ qua không những là cơ sở để nghiên cứu lịch sử gốm sứ Việt Nam với những nét đặc trưng về chất liệu, kỹ thuật sản xuất, nghệ thuật tạo dáng, trang trí mà còn cho thấy mối quan hệ giao lưu rộng lớn với thế giới bên ngoài từ Trung Quốc, Nhật Bản, các nước Đông Nam Á cho đến Nam Á, Tây Á và cả phương Tây.

Phát lộ khu di tích Hoàng thành Thăng Long tại 18 Hoàng Diệu là phát hiện lớn lao nhất của khảo cổ học trong thời gian gần đây. Trên diện tích khai quật hơn 19.000m^2, hiện lên một phức hệ các di tích, di vật của khu Cấm thành Thăng Long trải dài từ khi vua Lý Thái Tổ định đô năm 1010 cho đến cuối thế kỷ XVIII và ngược lên thời Tiền Thăng Long với dấu tích La Thành - Đại La thế kỷ VII-IX, rồi tiếp nối với thành Hà Nội thế kỷ XIX. Đây thực sự là một di sản văn hoá vô giá không chỉ làm sáng tỏ biết bao vấn đề của lịch sử Thăng Long - Hà Nội mà còn là một kho dữ liệu rất phong phú để nghiên cứu nền văn hoá Thăng Long như là trung tâm hội tụ và kết tinh của văn hoá dân tộc. Khảo cổ học đã cống hiến cho sử học một nguồn tư liệu vô cùng đồ sộ, đa dạng để đặt ra và nhận thức lại lịch sử và văn hoá Thăng Long - Hà Nội.

Khảo cổ học là một ngành của khoa học lịch sử, có mối quan hệ qua lại mật thiết với sử học trong nghiên cứu lịch sử dân tộc. Sử học tạo ra cơ sở nhận thức chung để khảo cổ học định hướng các hoạt động điều tra, khai quật cũng như để lý giải các kết quả nghiên cứu khảo cổ học. Ngược lại những phát hiện khảo cổ học cung cấp cho sử học những tư liệu và nhận thức mới để bổ sung, điều chỉnh và nâng cao nhận thức lịch sử. Đối với lịch sử Việt Nam, khảo cổ học gần như giữ vai trò thống soái trong nghiên cứu thời Tiền sử, thời Sơ sử và người bạn đồng hành với sử học trong nghiên cứu thời Cổ - Trung đại cho đến Cận - Hiện đại. Nhiều phát hiện của các nhà khảo cổ học với giá trị chân thực của các di tích, di vật đã buộc các nhà sử học phải xem xét lại nhận thức của mình và cùng nhau nâng cao trình độ của khoa học lịch sử cho phù hợp hơn với đối tượng là lịch sử khách quan luôn luôn tồn tại ngoài ý thức của nhà khoa học.

Trong gần nửa thế kỷ qua, khảo cổ học Việt Nam thực sự đã có nhiều cống hiến to lớn trong nghiên cứu và nhận thức lịch sử Việt Nam một cách khách quan, toàn diện và trung thực. Nhân dịp Viện Khảo cổ học được tuyên dương Đơn vị anh hùng Lao động thời kỳ đổi mới, giới sử học xin nhiệt liệt chúc mừng thành tựu của những người bạn đồng hành thân thiết. Vinh dự biết bao cho Khoa học Lịch sử Hiện đại Việt Nam khi ba cơ quan nghiên cứu và đào tạo đã được tuyên dương Đơn vị anh hùng thời kỳ đổi mới: Viện Sử học, khoa Lịch sử trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Viện Khảo cổ học.